

Ks. Stanisław Nabywaniec

KORZENIE I DZIEDZICTWO CHRZEŚCIJAŃSKIE NA PODKARPACIU

Wstęp

Użyta w temacie referatu nazwa Podkarpacie odnosi się do dzisiejszego województwa podkarpackiego. Na przestrzeni stuleci teren dzisiejszego województwa, którego stolicą jest Rzeszów, należał do różnych organizmów państwowych i stykały się tu granice wielu jednostek administracji państwowej i kościelnej. Potrzeba zatem odwołać się we wstępie do geografii historycznej, sięgając początków chrześcijaństwa na tym terenie i dotykając średniowiecznej państwowości polskiej i ruskiej. Na terenie dzisiejszego województwa podkarpackiego zderzały się polityczne inspiracje przynajmniej trzech ośrodków politycznych: Polski, Rusi i Węgier. Tu też zbiegały się misyjne drogi misjonarzy najpierw z kręgu apostołów Słowian – Cyryla i Metodego, następnie misjonarzy łacińskich z Polski i Europy Zachodniej oraz misjonarzy z obediencji bizantyjskiej. Każda z tych misji zakończyła się nie tylko wszczęciem chrześcijaństwa, ale też zbudowaniem mniej lub bardziej trwałej organizacji kościelnej. Nie mniej ważnym owocem misji chrystianizacyjnej były wartości duchowe – te nadprzyrodzone i naturalne, jakimi są dobra kultury duchowej i materialnej. Spadkobiercami tego dziedzictwa dzisiaj jesteśmy my, mieszkańcy tej ziemi.

1. Misja cyrylo-metodiańska

Obecność chrześcijaństwa propagowanego przez Braci Sołuńskich oraz struktur kościelnych zbudowanych przez św. Metodego lub jego następców

po północnej stronie Karpat budzi do dzisiaj wiele emocji i kontrowersji. Nie można wykluczyć penetracji terenów dzisiejszej południowo-wschodniej Polski przez misjonarzy głoszących Ewangelię Słowianom w ich języku, pozostaje jednak kwestia zasięgu ich oddziaływania i trwałości struktur kościelnych przez nich zakładanych.

Terenem przenikania misji cyrylo-metodiańskiej był na pewno kraj Wiślan. Wspomina o tym żywot św. Metodego, mówiący o nawoływaniu jakiegoś księcia, „siedzącego na Wiśle” do przyjęcia chrztu z dobrej woli.

Ponieważ wschodnia granica kraju Wiślan przebiegała podobnie jak dzisiejsza zachodnia granica województwa Podkarpackiego, zatem tradycja cyrylo-metodiańska dotyczyłaby zachodnich terenów Podkarpacia. Według opinii historyków ukraińskich z Ukrainy i Polski – zarówno prawosławnych jak i greckokatolickich, a także niektórych badaczy polskich, np. K. Lanckorońskiej, miały powstać ośrodki administracji kościelnej tzw. obrządku słowiańskiego m.in. w Krakowie i Sandomierzu. Nadto badacze ukraińscy, idąc za opinią A. Dobriańskiego, włączają na podstawie dokumentu fundacji biskupstwa praskiego z 973 r. i wykopalisk archeologicznych, że w obrębie oddziaływania misjonarzy słowiańskich był również Przemyśl¹. Prawosławny uczony, ks. Jerzy Klinger, wspomina nadto nawet o możliwości istnienia na ziemiach polskich, przed 966 r., obrządku bizantyńskiego².

Większość badaczy polskich bardziej realistycznie, moim zdaniem, patrzy na przenikanie chrześcijaństwa z Wielkich Moraw na ziemie polskie, zasiedziało wówczas przez plemiona Wiślan i Lędzian. Bardziej trzymają się faktów i przekazów historycznych a mniej spekulują, nie wysuwając zbyt daleko idących wniosków. Brygida Kürbis uważa, że penetracja kościelna i polityczna polityków i misjonarzy z Wielkich Moraw nie osiągnęła na wspomnianych terenach rezultatów³. Również G. Labuda, wybitny polski mediewista dokonując korekty politycznego zasięgu granic państwa Wielkomorawskiego wyeliminował obecność tzw. obrządku słowiańskiego na ziemiach dzisiejszej

¹ K. Lanckorońska, *Studies on the Roman-Slavonic Rite in Poland*, Roma 1961; M. Hrycyniuk [abp Sawa], *Ślady działalności misyjnej św. Metodego na ziemiach polskich*, w: *Cyryl i Metody apostołowie Słowian. Studia i dokumenty*, cz. 1, *Studia*, red. J.S. Gajek, L. Górka, Lublin 1991, s. 133-143; A. Dobrianskyj, *Istorija epyskopow trech sojedynenych eparchij peremyszlskoj, samborskoj i sanockoj do 1794 r.*, Lwow 1893, s. 87.

² J. Klinger, *Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego*, w: tenże, *O istocie Prawosławia. Wybór pism*, Warszawa 1985, s. 41.

³ B. Kürbis, *Krąg czesko-morawski a pierwsza chrystianizacja Polski*, w: *Cyryl i Metody apostołowie Słowian*, s. 152.

południowej Polski⁴. S. Szczur z UJ podziela całkowicie opinię G. Labudy i stwierdza, że „wszystkie hipotezy głoszące obecność misji cyrylo-metodiańskiej w Polsce południowej” wynikają z błędnej interpretacji żywota św. Metodego, który należy odczytywać w konwencji prorocstwa, a nie przekazu historycznego⁵. Ksiądz B. Kumor, przywołując opinię takich znawców problemu jak T. Grudziński i T. Lehr-Splawiński, którzy hipotezę o powstaniu i trwaniu organizacji kościelnej związanej z zakarpacką misją cyrylo-metodiańską uznali za pozbawioną podstawy źródłowej i słabo podbudowaną, opowiedział się za możliwością istnienia liturgii rzymskiej w języku słowiańskim w obrębie terytorium plemienia Wiślan⁶. Zarówno ks. B. Kumor, jak i wcześniej ks. J. Umiński nie używają terminu obrządek cyrylo-metodiański, ale chrześcijaństwo metodiańskie, posługujące się liturgią św. Piotra i podporządkowane Stolicy Apostolskiej⁷.

2. Kościół wschodni

Zajęcie przez Włodzimierza Wielkiego, księcia kijowskiego w 981 r. ziem w dorzeczu Sanu i górnego Bugu, zamieszkiwanych przez plemię Lachów, czyli Lędzian⁸, zadecydowało na całe wieki o ruskim obliczu tego terenu i jego mieszkańców. Nie zmienił tego krótki epizod odzyskania ziemi Lędzian przez państwo wczesnopiastowskie na początku i pod koniec XI w. Reszty dopełniała migracja z Wołoszczyzny, która idąc łukiem Karpat przyjmowała język, a przede wszystkim obrządek „ruski”, czyli bizantyjski w języku starosłowiańskim. Z tej też racji na terenie dzisiejszego Podkarpacia pojawiły się najpierw struktury Kościoła wschodniego z centrum w Przemyślu.

⁴ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań 1988, s. 84, 108.

⁵ S. Szczur, *Zagadnienie tzw. obrządku słowiańskiego w Małopolsce*, w: *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów 9-11 V 1995*, red. M. Parczewski, S. Czopek, Rzeszów 1996, s. 35.

⁶ B. Kumor, *Zagadnienie chrześcijaństwa obrządku rzymskiego w języku słowiańskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce* (dalej: HKP), t.1. *Do roku 1764*, cz. 1. *Do roku 1506*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań Warszawa 1974, s. 19-20.

⁷ B. Kumor, *Problem chrześcijaństwa metodiańskiego w Polsce południowej w świetle historiografii*, w: *Dziedzictwo misji słowiańskiej Cyryla i Metodego*, red. C. Bartula, Kielce 1988, s. 135-150; J. Umiński, *Obrządek słowiański w Polsce w IX-X wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 4(1957), s. 2-4.

⁸ G. Labuda, *Narodziny polsko-ukraińskiej granicy etnicznej – w polskiej historiografii*, w: *Początki sąsiedztwa*, s. 17.

Jednoznaczne określenie czasu powstania przemyskiego biskupstwa obrządku wschodniego jest dzisiaj trudne. Historycy nie są w tej kwestii zgodni. M. Bendza opowiada się za istnieniem słowiańskiej metropolii przemyskiej z siedzibą w Przemyślu, założonej przez Bolesława Chrobrego, dla stworzenia przeciwwagi wpływom kijowskim. Przytacza też opinię o istnieniu biskupstwa przemyskiego od 981 r., lub najpóźniej za czasów panowania pierwszych Rościśławowiczów. Istnieje też teoria o utworzeniu biskupstwa przemyskiego przez króla Bolesława Śmiałego w 1069 r.⁹

O istnieniu przemyskiego biskupstwa wschodniego przed 1157 r. jest przekonany rosyjski historyk Wasilij Tatiszczew. Nie ustala jednakże konkretnej daty faktu powstania władcyctwa przemyskiego. Autor notki historycznej, zamieszczonej w schematyzmie greckokatolickiej diecezji przemyskiej na rok 1938-1939, odrzuca zasadność powstania w Przemyślu diecezji obrządku wschodniego w IX lub X w., przesuwając te datę na wiek XI.¹⁰ Istnienie władcyctwa w Przemyślu w IX lub X w. przyjmuje natomiast autor ostatniego schematyzmu ukraińsko-bizantyjskiej diecezji przemyskiej ks. B. Stepan¹¹. Zamieszczone w schematyzmach notki historyczne nie posiadają charakteru naukowego i są powtarzaniem opinii innych autorów.

Wybitny, dziewiętnastowieczny historyk Kościoła greckokatolickiego, J. Pełesz, podejmując zagadnienie początków diecezji przemyskiej wschodniego obrządku, utrzymywał, że: „Bardzo prawdopodobne jest przypuszczenie, iż najwyżej na początku XII wieku, lub jeszcze wcześniej powstało także obecne greckokatolickie biskupstwo w Przemyślu, założone przez Włodzimierza Wołyńskiego, a później do nowej rezydencji Rościśławowiczów do Halicza przeniesione”¹². J. Pełesz skłania się raczej ku temu, aby za domniemaną datę powstania diecezji przemyskiej obrządku wschodniego przyjąć schyłek XI w. Być może powstała ona za rządów przemyskiego księcia Wołodara (1086-1124). Niedługo jednak przyszło się cieszyć Przemyślowi z faktu posiadania katedry biskupiej, wszak w 1141 r. książę Władimirko przeniósł siedzibę biskupstwa do Halicza¹³.

⁹ M. Bendza, *Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681*, Warszawa 1982, s. 34-35.

¹⁰ *Schematyzm hreko-katolyckoho duchowenstwa zhczenych eparchij peremyskoji, sambirskoji i sjanickoji na rik Bożyj 1938-1939*, Peremyszl 1938, s. 9.

¹¹ *Schematyzm Peremyskoji Eparchij wizantyjsko-ukrainśkoho obrjadu*, Peremyszl 1994, s. 12-13.

¹² J. Pełesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf Gegenwart*, Bd. 1, Wien 1878, s. 165.

¹³ J. Pełesz, dz. cyt., s. 307, 378.

Pierwszym historycznie pewnym i znanym z nazwiska biskupem przemyskim obrządku wschodniego był Antoni Dobrynia Jadrenkowicz. Wzmianka o tym biskupie, pochodzi z 1218 r. Następca Antoniego w Przemyślu nie jest znany z imienia¹⁴. Kolejni następcy są bardziej lub mniej znani i wydaje się, że nie ma pewności co do zupełności katalogu biskupów przemyskich wschodniego obrządku w XIII i XIV w.

Kiedy w 1302 r. (wg rachuby bizantyjskiej w 1303 r.) r. powstała metropolia halicka, diecezja przemyska weszła w skład nowej metropolii¹⁵. Cesarska złota bulla wydana w sierpniu 1347 r. likwidowała metropolię haliczką. Wówczas władcy przemyskie ponownie znalazło się pod jurysdykcją metropolitów kijowskich¹⁶. Ponowne odrodzenie metropolii halickiej nastąpiło w dniu 9 V 1370 r. (według rachuby ruskiej 1371 r.) decyzją patriarchy konstantynopolskiego, a dzięki zabiegom króla Polski Kazimierza Wielkiego. Przemyskie władcy znów znalazło się pod jurysdykcją metropolitów halickich¹⁷. W 1390 r. diecezja przemyska przeszła pod władzę metropolitów kijowskich¹⁸. Ta przynależność metropolitalna diecezji przemyskiej utrzymała się aż do likwidacji metropolii kijowskiej przez carową Katarzynę II i utworzenia metropolii halickiej w 1807 r.

W XIII w. (1244 r.) pojawia się prawdopodobnie diecezja samborska. Diecezja ta od 1422 r. została złączona z eparchią przemyską i od tego czasu nosi nazwę eparchii przemyskiej i samborskiej¹⁹. Z czasem, od XVI w. władcy przemyscy zaczęli używać oficjalnie tytułu przemyskich, samborskich i sanockich.

Katedra biskupów przemyskich obrządku wschodniego mieściła się na zamku przemyskim, a gdy ta została przekazana na katedrę łacińską, wówczas do początku XVI w. funkcję cerkwi sobornej pełniła świątynia w dzielnicy Przemyśla „Na Wilczu”²⁰.

¹⁴ Tenże, s.307, 310; T. Gromnicki, *Przemyskie biskupstwo obrządku wschodniego*, Encyklopedia Kościelna, t. XXII, s. 145-146.

¹⁵ M. Czubyj, *Istorija chrystjanstwa na Rusy-Ukrajini do r.1353*, Rym-Nju Jork 1965, t. 1, s. 665-667.

¹⁶ J. Pelesz, dz. cyt., s. 384.

¹⁷ Tenże, s. 390-391; T. Śliwa, *Kościół prawosławny w Polsce*, HKP 1/1, s. 255.

¹⁸ T. Śliwa, dz. cyt., s. 255-256; tenże, *Kościół prawosławny w państwie polsko-litewskim*, HKP 1/1, s. 384-387.

¹⁹ J. Pelesz, dz. cyt., s. 401 (podaje on mylnie datę 1522 r.); A. Krochmal, *Akta wyznaniowe w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu*, Przemyśl 1993, s. 12; T. Gromnicki, dz. cyt., s. 147.

²⁰ A. Krochmal, dz. cyt., s. 12.

Gdy w 1596 r. przyjęta została na synodzie brzeskim unia z Rzymem, władca przemyski Michał Kopystyński nie przyjął jej w swojej diecezji. Mimo, że po jego śmierci biskupem przemyskim został unita Krupecki, nie oznaczało to kresu prawosławia w diecezji. Przez szereg dziesięcioleci teren eparchii przemyskiej stał się areną walk biskupów unickich i prawosławnych o tron i cerkiew władczą, o dobra stołowe i o parafie i monasterium. Kres tej nieekumenicznej postawie i wojowniczości obu stron położył akt unijny podpisany przez władzę Innocentego Winnickiego w 1691 r. i przyjęcie unii z Rzymem przez całą diecezję. Wraz z bpem Winnickim rozpoczyna się okres unickich rządów w diecezji przemyskiej²¹.

Wyjątkiem było wcześniejsze przyjęcie unii w Ziemi Sanockiej przez część wiernych i duchowieństwa prawosławnego. Aby przeciąć związki unitów z okolic Sanoka z władzą Kopystyńskim, łaciński biskup przemyski Wawrzyniec Goślicki zamianował dla tego terenu wikariusza generalnego w osobie ks. Erazma (Herasima) Dubickiego. Odrębność tę od prawosławnej diecezji przemyskiej i przynależność do unii kościelnej z Rzymem mieszkańcy Ziemi Sanockiej, obrządku wschodniego, zachowali do czasów władzy Antoniego Winnickiego (1650-1679).

Nowy okres w życiu Cerkwi grekokatolickiej w diecezji przemyskiej rozpoczął się w chwili pierwszego rozbioru Polski w 1772 r. Cerkiew znalazła się w przymusowej sytuacji realizowania kościelnych reform cesarzowej Marii Teresy, a następnie cesarza Józefa II. Reformy józefińskie z jednej strony wyprowadziły zaniedbaną pod względem duszpasterskim i intelektualnym diecezję z marazmu. Z drugiej jednak strony przeprowadzana bez zrozumienia specyfiki obrządku wschodniego reforma przyczyniła się do latynizacji i wprowadzenia przepisów liturgiczno-prawnych obcych tradycji chrześcijańskiego wschodu. Nastąpiły również – narzucone przez władzę polityczną zmiany w zakresie granic diecezji, ustroju i organizacji.

3. Kościół łaciński

Wąski pas terytorium dzisiejszego województwa Podkarpackiego, ciągnący się wzdłuż jego zachodniej granicy, pod względem kościelnym należał od tysięcznego roku aż do końca Rzeczypospolitej do diecezji krakowskiej. Znacznie większą część zajmowała diecezja przemyska.

²¹ S. Nabywaniec, *Unicy biskupi przemyscy w latach 1610-1991. Szkice biograficzne*, Rzeszów 1995, s. 7.

Przenikanie chrześcijaństwa łacińskiego na tereny podległe politycznie Rusi dokonywało się nie tylko w okresie epizodycznych powrotów do państwa polskiego. Trwałe związki z obrządkiem łacińskim powstały w 2. poł. XII w. za panowania księcia Romana, siostrzeńca Kazimierza Sprawiedliwego²². Książę Roman będąc życzliwie nastawiony do katolicyzmu łacińskiego zaprosił mnicha benedyktyńskiego z Mogilna, który został biskupem lubuskim do prowadzenia misji łacińskich na Rusi. Biskup Arnold, bo o nim to mowa, misję ruską rozpoczął od Przemyśla. Punktem oparcia dla misji był znajdujący się w pobliżu granicy z Rusią klasztor benedyktyński w Opatowie. Załamanie się misji nastąpiło po śmierci księcia Romana, kiedy to na Podkarpaciu rządy przejęli Węgrzy. Zadanie restaurowania chrześcijaństwa łacińskiego na Rusi w 1232 r. papież zlecił dominikanom. Nie poszedł jednak Rzym za sugestią Gniezna ustanowienia samodzielnego biskupstwa. Mimo to na Rusi pojawiali się biskupi, m.in. cysters Chrystian i ordynowany przez niego bp Gerard, również z zakonu cystersów, który to zakon prowadził na Rusi misje paralelnie do benedyktynów i dominikanów. Za rządów księcia Daniela Romanowicza, który sprzyjał Kościołowi łacińskiemu – podpisał w 1247 r. unię z tym Kościołem – w Przemyślu powstały konwenty mendykanckie – dominikanów i franciszkanów²³.

Śmierć, zarówno bpa Gerarda, jak i księcia Daniela w 1256 r. zahamowały niezależny od Lubusza nurt misyjny na Rusi i powróciła jurysdykcja biskupów lubuskich. Biskup Wilhelm w 1257 r. uzyskał od papieża przywilej potwierdzający jurysdykcję biskupów lubuskich od niepamiętnych czasów rzekomo istniejącą. Przez pewien czas ośrodkiem misyjnym biskupów lubuskich na Rusi było Krosno, pozostające w tym czasie pod panowaniem polskim.

Pierwszą nieudaną próbą utworzenia biskupstwa na Rusi były usiłowania bpa Stefana z Lubusza założenia w 1320 r. biskupstwa łacińskiego w Kijowie. Papież tego tworu nie zatwierdził, ale ustanowionego biskupem dominikanina Henryka obdarzył tytułem biskupa kijowskiego. Następną rolę pretendenta do stolicy biskupstwa łacińskiego na Rusi odegrał Przemysł. Stało się to za rządów księcia halicko-włodzimierskiego Bolesława Trojdenowicza, po mieczu Piasta, katolika, ożenionego z katoliczką, mimo iż formalnie przyjął prawosławie i popularne na Rusi imię Jerzy. Dzięki tej przychylności powstał projekt, być może jego autorstwa, aby ustanowić w Przemyślu łacińskie biskupstwo. Podjęta na początku 1340 r. akcja za-

²²Z. Sułowski, *Diecezja przemyska w średniowieczu*, „Nasza Przeszłość”, 46(1976), s. 23.

²³J. Kwolek, *Początki biskupstwa przemyskiego*, „Nasza Przeszłość”, 43(1975), s. 8-11.

kończyła się fiaskiem z powodu otrucia księcia i wymordowania katolików z jego otoczenia w kwietniu tegoż roku. Kontynuacja tego dzieła przypadła w udziale Kazimierzowi Wielkiemu i nie okazała się całkowicie płonna, ponieważ z bulli nominacyjnej z 1351 r. dla bpa Mikołaja, wiadomo, że poprzednikiem jego na tej stolicy był Iwan. Na pewno nie był to Rusin. Również o pochodzeniu ruskim nie może świadczyć przydomek Mikołaja „Rusin”. Należał do zakonu dominikanów. Diecezja nie posiadała żadnej przynależności metropolitalnej i była raczej biskupstwem tytularnym²⁴.

Kazimierz Wielki jakkolwiek wiele uczynił dla stworzenia organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi²⁵, nie doczekał się realizacji tych planów. Dokonało się to za rządów Ludwika Węgierskiego i jego namiestnika w Polsce księcia Władysława Opoleczyka. Papież Grzegorz XI bullą *Debitum pastoralis officii* z 13 lutego 1375 r. formalnie powołał do życia metropolię halicką, a jedną z jej sufraganii była diecezja przemyska²⁶.

Nominację na biskupa przemyskiego w 1377 r. otrzymał franciszkanin, Eryk z Winsen. Diecezja przemyska objęła swym zasięgiem ziemie przemyską i sanocką. Na południu jej granicę stanowiło pasmo Karpat. Na zachodzie graniczyła z diecezją krakowską na linii Krzeszów, Sokołów, Rzeszów, Domaradz, Krosno. Na wschodzie graniczyła z archidiecezją halicką a potem lwowską na linii Stryj, Drohobycz, Sambor, Sądowa Wisznia²⁷. Bp Eryk zorganizował przed 1384 r. kapitułę katedralną²⁸. Biskup pomocniczy pojawił się dopiero w 1681 r.²⁹

Ważną rolę odegrały na terenie Podkarpacia, w jego dziejowym rozwoju zakony. Zakony łacińskie – franciszkanie i dominikanie – na stałe pojawili się na ziemiach ruskich późniejszej diecezji przemyskiej już w XIII w. Wcześniej od nich, o czym już wspomniano przy okazji omówienia organizowania się struktur kościoła łacińskiego, zakony mnisze, głównie benedyktyni i cystersi pojawiali się z racji podejmowania misji ruskiej.

W XIV w. dzięki fundacjom możnowładców i królów Polski na terenie diecezji przemyskiej na stałe klasztory swoje założyli w Przemyślu, Sanoku

²⁴ W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, t. 1, Lwów 1904, s. 238-271; Z. Sułowski, art. cyt., s. 25-26.

²⁵ W. Abraham, dz. cyt., s. 263-271; Z. Sułowski, art. cyt., s. 26.

²⁶ J. Kwolek, art. cyt., s. 15-16.

²⁷ Tamże, s. 20-23; H. Borcz, *Archidiecezja przemyska – zarys dziejów*, w: *Rocznik Archidiecezji Przemyskiej 1997. Album*, Przemyśl 1997, s. 8.

²⁸ J. Kwolek, art. cyt., s. 17-18.

²⁹ H. Borcz, art. cyt., s. 9.

i Krośnie franciszkanie, w Przemyślu i Łańcucie dominikanie, w Przeworsku zaś i w Leżajsku bożogrobcy. W następnym stuleciu franciszkanie bernardyni pojawili się w Przeworsku i Samborze, dominikanie w Samborze i Mościskach, zaś bożogrobcy w okolicach Jarosławia i Przeworska³⁰. Najstarszy zakon żeński pojawił się tu pod koniec XVI w. Były to siostry dominikanki w Przemyślu³¹. Do Rzeszowa, dzięki Spytkowi Ligęzie i jego fundacji przybyli w 1624 r. franciszkanie zwani u nas bernardynami³², w połowie XVII w. przybyli do tego miasta również pijarzy³³, na początku zaś XVIII w. zadomowili się tu franciszkanie reformaci³⁴. U schyłku I Rzeczypospolitej na terenie Podkarpacia, w diecezji przemyskiej działali: jezuiti, bernardyni, reformaci, dominikanie, franciszkanie konwentualni, karmelici trzewickowi, karmelici bosi, bożogrobcy, pijarzy, kapucyni, paulini, misjonarze i bonifratrzy. Prowadzili oni szeroką działalność duszpasterską, edukacyjną, wychowawczą i pełnili liczne dzieła miłosierdzia. Działalność zakonów brutalnie zahamowana została, a ich dorobek w dużej mierze zniszczony przez reformę józefińską. Odrodzenie się życia zakonnego w drugiej połowie XIX w. przyniosło wspaniałe owoce w postaci działalności misyjnej i rekolekcyjnej zakonników wśród ludu polskiego. Zasłużyli się tu głównie obecni od 1820 r. w Starej Wsi, a później i innych miejscowościach diecezji przemyskiej jezuiti. Wspaniałą kartę – już w okresie rozbiorowym, szczególnie po kasacie unii na Chełmszczyźnie – odegrali bernardyni leżajscy, kustosze najświetniejszego w Galicji ośrodka kultu maryjnego. W Kościele greckokatolickim działali bazylianie, którzy rozlokowali swe monasterium głównie wzdłuż biegu Sanu.

To zakony obu obrządków stawały się krzewicielami kultury i nauki na Podkarpaciu. W Rzeszowie działali na niwie edukacyjnej i wychowawczej pijarzy, prowadzący kolegium³⁵. Jezuiti od 1795 r. prowadzili w Przemyślu Studium Teologii Spekulatywnej w tamtejszym kolegium, zaś księża misjonarze od 1687 r. w Przemyślu, od 1760, także w Brzozowie prowadzili se-

³⁰ J. Kłoczowski, *Zakony w diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w XIV-XVIII w.*, „Nasza Przeszłość”, 43(1975), s. 30.

³¹ Tamże, s. 38.

³² Tamże, s. 37.

³³ Tamże, 46.

³⁴ Tamże, s. 47.

³⁵ J. Świeboda, *Początki kolegium pijarów w Rzeszowie*, „Małopolskie Studia Historyczne”, 6(1964), z. 3-4, s. 125-129; Z. Budzyński, *Życie społeczno-religijne i kulturalne, w: Dzieje Rzeszowa*, t. 1, red. F. Kiryk, Rzeszów 1994, s. 375-380.

minaria duchowne, kształcące kandydatów do kapłaństwa dla diecezji przemyskiej³⁶.

Kościół na Podkarpaciu był również twórcą wspaniałych pomników kultury materialnej, związanej głównie z architekturą, sztuką malarską i rzeźbiarską. Wymienić tu należy istniejące do dzisiaj takie pomniki kultury jak najstarsze drewniane kościoły gotyckie w Bliznem i Haczowie, drewniane cerkwie w Radrużu i Uluczu, jedyną w Polsce murowaną, obronną cerkiew gotycką w Posadzie Rybotyckiej, katedrę w Przemyślu, kolegiatę w Jarosławiu i Brzozowie³⁷.

Obok obu Kościołów katolickich i Cerkwi prawosławnej swój udział, aczkolwiek dużo mniejszy i na krótszym odcinku czasu, w kształtowaniu się chrześcijańskiego oblicza Podkarpacia mieli również protestanci. Reformacja protestancka na tym terenie nie dotknęła prawie w ogóle niższych warstw społecznych, głównie chłopów. Jeżeli przechodzili na wyznanie protestanckie to pod presją swoich panów, gdyż to reformacja realizowała zasadę *cuius regio eius religio*. Na Podkarpaciu, przede wszystkim wśród szlachty polskiej szerzył się kalwinizm. Kilkadziesiąt kościołów przeznaczono w diecezji przemyskiej na zbory. Rekatolicyzacji dokonał głównie, aktywny na polu katolickiej reformy Kościoła bp Jan Dziaduski. Kościoły protestanckie i ich wyznawcy zaniknęli na Podkarpaciu w ciągu XVII w.³⁸

Zakończenie

Na takiej to bazie kulturowej, wyznaniowej i obrządkowej kształtowało się chrześcijańskie oblicze Podkarpacia. Obecne Kościoły lokalne katolickie, Kościół prawosławny, a poniekąd i inne wspólnoty chrześcijańskie obecne na terenie Podkarpacia są dziedzicami blisko tysiącletniej tradycji chrześcijańskiej na tym terenie.

Ks. Stanisław Nabywaniec

³⁶ H. Borcz, art. cyt., s. 10.

³⁷ Zob. m.in.: R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna diecezji przemyskiej*, „Nasza Przeszłość”, 46(1976), s. 53-100; T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Zabytki plastyki gotyckiej w diecezji przemyskiej*, „Nasza Przeszłość”, 46(1976), s. 100-140.

³⁸ T. Śliwa, *Rozwój protestanckiej reformacji w diecezji przemyskiej w XVI w.*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 58(1972), z. 1, s. 16-31.